

З ПОЛЯ ФОЛЬКЛОРУ Й ЕТНОГРАФІЇ

УДК 392.5(477.83-2)(091)

Іван Дік та дослідження традиційної весільної обрядовості Радехівщини

Ігор ПЛЕВИЧ

Кандидат історичних наук,
старший лаборант кафедри етнології
Львівського національного університету імені Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1
e-mail: journal.mif@gmail.com

У статті розглянуто історію вивчення весільної обрядовості львівської Радехівщини, яка є західною частиною етнографічного регіону Волині. Як і інші ділянки традиційної культури, цей комплекс родинної звичаєвості почав привертати увагу дослідників ще у першій половині 1880-х років. Однією з найяскравіших і найбагатогранніших постатей за майже двохсотлітню історію краєзнавчих досліджень Радехівщини був Іван Йосипович Дік. Серед багатьох фольклорно-етнографічних праць цього дослідника ще досі не опубліковано його опис весільної обрядовості, який краєзнавець здійснив у 1960-х – на початку 1970-х років у селі Оглядіві. Особливістю цього опису є те, що він становить багатий і цікавий матеріал, який доповнено порівняльними елементами про відповідні обрядодії та їхній пісенний супровід з інших сусідніх сіл Радехівщини.

Ключові слова: весілля, обрядовість, пісня, краєзнавець, село, традиційна культура, опис.

Важливою складовою традиційної культури українського народу є звичаї та обряди, що стосуються найважливіших етапів родинного життя кожної людини: одруження, народження дітей і смерті. Ці звичаї та обряди не лише належать до внутрішнього життя кожної окремо взятої сім'ї, а й показують її величезний зв'язок із родиною, сусідами й усією громадою. Саме тому з покоління в покоління українці приділяли багато уваги дотриманню певних стереотипів у звичаях та обрядах, з якими пов'язували різні норми поведінки, ритуали, вірування, забобони, що створювали особливу атмосферу урочистості, таємничості традицій, поєднання різночасових рівнів світоглядних уявлень, вірувань і знань. Кожен із трьох комплексів традиційної родинної обрядовості українців у різних місцевостях України відрізняються певною специфікою, тобто для них характерні загальноукраїнські риси, регіональні особливості та локальна специфіка¹. Саме у зв'язку з тим, що ці ділянки традиційної культури, як і багато інших, характеризуються діалектністю, народознавці багато уваги приділяють дослідженню їхніх регіональних і локальних особливостей. Результати таких наукових студій можуть пролити чимало світла на важливі наукові проблеми, пов'язані з етногенезом та етнічною історією українців, походженням окремих елементів матеріальної та духовної культури тощо.

¹ Кирчів Р. Сімейні звичаї та обряди / Р. Кирчів // Етнографія України : навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб. і доп. / за ред. С. А. Макарука. – Львів : Світ, 2004. – С. 364.

Щоправда, особливості родинної обрядовості мешканців Радехівщини, яка є частиною історико-етнографічної Волині, як зрештою й інші ділянки їхньої традиційної культури, нечасто привертали увагу дослідників. Тож унаслідок цього сімейна обрядовість Радехівщини досі залишається маловивченою¹.

Дослідження традиційної весільної обрядовості Радехівщини розпочалися в першій половині 1880-х років. Саме тоді відомий польський громадський діяч Юліан Горошкевич* здійснив записи весільних пісень із мелодіями у селі Смержеві тодішнього Бродівського повіту. Ці матеріали записано польською мовою, але зі збереженням особливостей говірки місцевого українського населення. У вересні 1884 р. Й. Горошкевич надіслав ці записи зі Львова до Кракова відомому польському народознавцеві Оскарові Кольбергу (1814–1890), в архіві якого вони пролежали майже століття (підтека 1240 “Powiat Brodzki”, загалом 16 аркушів, на яких було 31 весільні пісні з мелодіями та інші записи)². І лише у 1976 р. 10 з них побачили світ у одному з томів серійного видання “Dzieła wszystkie”³. Щоправда, про матеріали Ю. Горошкевича зі Смержева немає жодної згадки в історіографічній розвідці сучасного дослідника весільної обрядовості мешканців історико-етнографічної Волині Віктора Немеца⁴, що, очевидно, можемо пояснити тим, що це були власне записи весільного фольклору без опису відповідних обрядодій.

Цінні фактичні відомості про весільну обрядовість мешканців теперішньої Радехівщини є й у праці відомого польського краєзнавця Броніслава Сокальського “Powiat Sokalski...”, що побачила світ у 1899 р. Високу оцінку вміщеним у ній етнографічним матеріалам, зокрема й про весільний ритуал, дали З. Болтарович (1935–1992)⁵ та вже згаданий В. Немець⁶. Щоправда, поза увагою зазначених дослідників залишився один дуже важливий, на нашу думку, аспект – методика збирання етнографічних матеріалів Б. Сокальського. Упродовж 1888–1893 років він працював шкільним інспектором цього повіту, а тому мав хорошу можливість під час відвідування шкіл цього краю здійснювати систематичні фольклор-

¹ Гілевич І. Стан і перспективи історико-краєзнавчих досліджень на Радехівщині / Ігор Гілевич. – Львів, 2010. – С. 35–37.

* Юліан Горошкевич (1816–1900) – польський громадський діяч, мемуарист. За приналежність до польських підпільних організацій у 1839 р. був засуджений до шести років ув'язнення, яке відбував у Куфштейні (Австрія). Значна частина його життя була пов'язана з містечком Лопатином та селом Увином (теперішнього Радехівського р-ну Львівської області). Від 1848 р. він двадцять років працював особистим секретарем князя Леона Сапєги у Львові. Автор віршів, відозв, численних праць на суспільну, господарську, музичну та історичну тематику. В останні роки життя написав мемуари під назвою “Notatki z życia”, що були опубліковані аж у 1957 р. Тут знаходимо багато цінної інформації про окремі місцевості Радехівщини XIX ст. та особистості, що були пов'язані з цим краєм (Kukiz T. Ziemia Radziechowska i Ludzie Stamtąd / Tadeusz Kukiz. – Wrocław, 2008. – S. 296; Wereszycki H. Horoszkiewicz Julian (1816–1900) / Henryk Wereszycki // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1962. – T. X. – Zesz. 44. – S. 10–11).

² Kolberg O. Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg. – Wrocław – Poznań, 1969. – T. 66. Korespondencja Oskara Kolberga. Cz. III (1883–1890) / zebrał i oprac. M. Turczynowiczowa. – S. 191; Tarko M. “Ruś Czerwona” Oskara Kolberga [Badania etnograficzne] / Medard Tarko // Kolberg O. Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg. – Wrocław – Poznań, [1976]. – T. 56. Ruś Czerwona. – Cz. I. – S. XL.

³ Kolberg O. Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg. – Wrocław – Poznań, [1976]. – T. 56. Ruś Czerwona. – Cz. I. – S. 330–337.

⁴ Немець В. Традиційне весілля Волині в дослідженнях польських етнографів другої половини XIX – початку XX століття / Віктор Немець // Народознавчі зошити. – 2012. – № 5. – С. 818–823.

⁵ Болтарович З. Є. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. / З. Є. Болтарович. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 120–121.

⁶ Немець В. Традиційне весілля Волині в дослідженнях польських етнографів... – С. 820–821.

но-етнографічні записи. Саме завдяки цьому йому вдалося не лише підготувати узагальнюючий нарис про відповідну ділянку традиційної культури мешканців тодішнього Сокальського повіту, а й показати чимало локальних особливостей весільного ритуалу в багатьох місцевостях, зокрема й у таких селах як Бишів, Корчин і Поздимир, які нині належать до Радехівщини¹. Натомість узагалі відсутні відомості про сімейну обрядовість в аналогічних нарисах про Золочівський шкільний округ (охоплював тодішні Золочівський і Бродівський повіти) та Кам'янецький повіт, до яких наприкінці XIX ст. належала більша частина сучасного Радехівського району².

Лише у 1912 р. було утворено окремий Радехівський повіт³. 1937 р. світ побачив путівник по цьому повіту, автори якого Францішек Оліпра та Юліуш Росс обмежилися лише кількома загальними фразами про традиційне місцеве весілля: "З-поміж народних забав потрібно згадати обжинки, які сільська молодь святкує після закінчення жнив, а також справляння гучних весіль. Порядок весільних урочистостей коротко є таким: розпочавши із запрошення гостей, плетіння традиційного вінка та самої шлюбної урочистості, усе відбувається в певному порядку у супроводі співу відповідно складених пісень. Весільні урочистості переплітаються з танцями, з-поміж яких необхідно згадати "польку", "вальс", "крутія" та "козачка"⁴.

Водночас фрагментарні згадки про весільну обрядовість (запросини, випікання та обрядодії з короваєм, розплітання коси, вінчання, танці тощо) знаходимо в опублікованих кількома роками раніше спогадах видатного уродженця Радехівщини Степана Смаль-Стоцького (1859–1938) про його рідне село Немилів. Особлива цінність цієї праці полягає в тому, що тут автор змалював етнографічні реалії періоду свого дитинства, тобто 1860-х років⁵.

Натомість у радянський період традиційний весільний ритуал, як зрештою й інші комплекси сімейної та календарної обрядовості мешканців Радехівщини, місцеві краєзнавці досліджували дуже мало. Насамперед на особливу увагу заслуговує збирацька робота провідного краєзнавця Радехівщини того часу Івана Діка, який у 1960–1970-х роках здійснив записи весільної обрядовості у Дмитрові, Оглядіві та Нестаничах. Зокрема, у 1968 р. І. Дік зробив запис весільного обряду в с. Дмитрові, рукопис якого у 1970 р. народознавець відіслав до Києва в рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР (далі – ІМФЕ АН УРСР). Там він зберігається в одній архівній справі

¹ Sokalski B. Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym / Bronisław Sokalski. – Lwów, 1899. – S. 93–105.

² Sokalski B. Rys geograficzno-statystyczny złoczowskiego okręgu szkolnego wraz z dokładnym opisem poszczególnych miejscowości obu powiatów (złoczowski i brodzki) / Bronisław Sokalski. – Złoczów, 1885. – 338 s.; Миколаєвич Я. Опис географічно-статистичний повіта Камянецкого / Як. Миколаєвич. – Львів, 1894. – VIII + 120 с.

³ Гілевич І. Радехівщина / Ігор Гілевич // Львівська газета. – 2013. – № 17 (718). – 25 квітня. – С. 16.

⁴ Olipra F. Przewodnik po powiecie Radziechowskim z mapą i ilustracjami / Olipra Franciszek, Ross Juliusz. – Radziechów, 1937. – S. 20–21.

⁵ Смаль-Стоцький С. Немолів (Спомини з дитячих літ на вічну пам'ять мому батькові) / Степан Смаль-Стоцький // Вістник. – 1933. – Ч. 4. – С. 268; Смаль-Стоцький С. Немолів: Спомини. Репринтне відтворення видання 1933 року / Степан Смаль-Стоцький. – Кременець, 2007. – С. 34–35. Водночас цей фрагмент не ввійшов до діаспорного передруку цієї праці, який упорядники значно скоротили (Смаль-Стоцький С. Немолів (Спомини з дитячих літ на вічну пам'ять мому батькові) / Степан Смаль-Стоцький // Надбужанщина : історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк-Париж-Сидней-Торонто, 1989. – Т. 2. – С. 267–287).

разом з іншими фольклорними записами І. Діка з Радехівщини, що були надіслані кількома частинами упродовж 1968–1971 років¹.

Наприкінці 1980-х років молодий краєзнавець Василь Прус опублікував (що, правда, у дещо скороченому вигляді) зроблений ним особисто у с. Монастирку-Оглядівському опис обряду вінкоплетення як одного з етапів традиційної весільної обрядовості мешканців Радехівщини².

У радянський період українські народознавці опублікували двотомник “Весілля”. Серед поміщених у ньому 16 зразків традиційного весілля XVII–XX ст. із різних етнографічних районів України два було зроблено в міжвоєнний період у сусідніх із тодішнім Радехівським повітах – Сокальському та Горохівському³.

Активне дослідження весільної обрядовості українців у 1970–1980-х роках провела співробітниця відділу етнографії ІМФЕ АН УРСР Валентина Борисенко, яка з метою збору польових етнографічних матеріалів відвідала більшість регіонів України. Результатом її багаторічних студій стало ґрунтовне монографічне дослідження “Весільні звичаї та обряди на Україні”, в якому вперше в українській етнологічній науці було зроблено спробу визначити інваріантні ознаки українського весілля, а також виділено його чотири регіональні типи – центральний (із подільським і слобожанським підваріантами), південний, карпатський та поліський. До речі, під час підготовки монографії етнолог використала й опис весілля у записах І. Діка з села Дмитрів, що зберігається в інститутському архіві⁴. Окремі відомості про весільну обрядовість мешканців Радехівщини знаходимо й у спеціальній розвідці В. Борисенко про локальні особливості дівич-вечора в Україні⁵.

Цінні відомості про сімейну обрядовість мешканців Радехівщини фіксували також учасники тих нечисленних етнографічних експедицій, які впродовж останнього двадцятиліття працювали на цих теренах. Так, у липні 2011 р. експедиція викладачів, студентів та аспірантів кафедри етнології та кафедри української фольклористики імені Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка, до якої приєдналися й молоді дослідники з Інституту народознавства НАН України, працювала у суміжних селах Бродівського та Радехівського районів Львівської області. З-поміж учасників цієї наукової мандрівки дослідженням весілля займався молодший науковий співробітник зазначеного інституту В. Немец, у найновіших публікаціях якого про традиційну весільну обрядовість волинян знаходимо окремі матеріали з Радехівщини (як власні польові записи, так і записи І. Діка з Нестанич). Для прикладу, згадки про використання терміна “райбіда” на означення послання від молодого на етапі “вивідування”⁶.

¹ Національні архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – НАНФРФ ІМФЕ НАН України), ф. 14-3, спр. 678. Дік І. Й. Записи народної творчості, здійснені на Радехівщині Львівської області (гагілки, весільні пісні, сімейно-побутові), 1968 р., арк. 45–61.

² Прус В. Дівчато́нька вінок плетуть / Василь Прус // Зоря комунізму (м. Радехів). – 1989. – № 114 (6361). – Від 23 вересня. – С. 3.

³ Весілля в селі Кремеш Горохівського повіту. Текст і музику записав Н. Я. Димнич. 1930 // Весілля. У 2 кн. / ред. Х. Ю. Берлінська. – К., 1970. – Кн. 2. – С. 7–72; Весілля на Сокальщині. Текст і музику записав І. Чабан. 1922–1927 // Весілля. У 2 кн. / ред. Х. Ю. Берлінська. – К., 1970. – Кн. 2. – С. 125–182.

⁴ Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні : історико-етнографічне дослідження / В. К. Борисенко. – К., 1988. – С. 62, 125.

⁵ Борисенко В. К. Локальні особливості дівич-вечора у традиційному українському весіллі / В. К. Борисенко // Народна творчість та етнографія. – 1984. – № 4. – С. 42–46

⁶ Немец В. Етап вивідування у структурі традиційного весілля історико-етнографічної Волині: номінації, форми, атрибути (друга пол. XIX – поч. XX ст.) / Віктор Немец // Народознавчі зошити. – 2012. – № 4. – С. 644.

Стосовно ж польових матеріалів учасників експедиції 2011 р., то їх опрацьовано та передано в університетський архів.

* * *

Одною з найяскравіших і найбагатогранніших постатей за майже двохсотлітню історію краєзнавчих дослідження на Радехівщині був Іван Йосипович Дік. Він народився 1 вересня 1930 р. у с. Нестаничах на Радехівщині у селянській сім'ї. Навчався у початковій школі в рідному селі та в сусідньому містечку Холоєві (нині – с. Вузлове). Величезну роль у формуванні молодого особистості та її світогляду відіграв місцевий греко-католицький священик о. Ярослав Мурович (1894–1974), якому невдовзі судилося провести багато років у сталінських таборах. До речі, згодом першу книгу про життєвий шлях цього нестаницького пароха підготував саме Іван Йосипович¹.

У 1948 р. І. Дік вступив у члени юнацтва ОУН. За приналежність до цієї організації та участь у визвольній боротьбі зазнав переслідувань з боку органів НКВД. І лише завдяки нестачі доказів йому вдалося уникнути радянських концтаборів.

У 1950 р. він закінчив Радехівську середню школу. Деякий час працював обліковцем у колгоспній конторі в Нестаничах. А вже в 1952 р. вступив у Волинську духовну семінарію (м. Луцьк), проте невдовзі був змушений залишити навчання. Маючи рідкісний талант художника, вирішив пов'язати своє життя саме з цим фахом. Упродовж травня-грудня 1953 р. працював художником на Добротвірській електростанції, а від лютого 1954 р. – художником у художній майстерні райпромкомбінату (м. Радехів). Того ж року одружився жителькою Радехова Ярославою Степанівною Марків. Дітей у них не було.

У 1958 р. вступив на факультет рисунка і живопису Московського народного університету мистецтв (заочне відділення), який закінчив у 1961 р. У 1965 р. перейшов на роботу у Радехівській районній кінофікації, де працював художником аж до дня виходу на пенсію у травні 1990 р.

Ще від початку 1960-х років І. Дік весь свій вільний час присвячував краєзнавчим дослідженням та історико-просвітницькій роботі. Спершу збирав відомості про свою маленьку Батьківщину – Нестаничі, але невдовзі зрозумів, що вивчати історію рідного села без знання історії сусідніх сіл неможливо, а тому почав цікавитися історією населених пунктів цілої Радехівщини та прилеглих сіл Сокальського і Кам'яно-Бузького районів². Він багато років мандрував цими теренами, записував спогади старожилів, фотографував історичні пам'ятки, збирав археологічні матеріали, вивчав церковні архіви. Часто їздив у архіви та бібліотеки Львова, де опрацьовував старі оригінальні документи, опубліковані збірники документів, довідкові видання, наукові дослідження. Вів листування з окремими краєзнавцями, професійними істориками та науковими установами України та Польщі. За свою діяльність постійно перебував під недремним оком КДБ.

У Радянський період він був одним із найактивніших членів районного осередку Товариства охорони пам'яток історії та культури – єдиної офіційної організації, яка займалася краєзнавчими дослідженнями на Радехівщині, входив до складу його президії та очолював археологічну комісію. І. Дік брав активну участь у реалізації різних краєзнавчих проєктів, створенні краєзнавчих музеїв і меморіальних кімнат на теренах району. Для прикладу, був ініціатором створення музею та встановлення пам'ятника Маркіянові Шашкевичу в Нестаничах. У 1989 р. був одним зі засновників районного осередку товариства “Меморіал”, деякий час на початку 1990-х років був його співголовою (разом із Мирославом Чабаренком).

¹ Дік І. Життє священика о. Ярослава Муровича / Іван Дік // Благовісник (Львів). – 1992. – Від 26 квітня. – С. 6.

² Ярмола Ю. Літописець / Юрій Ярмола // Зоря комунізму. – 1989. – № 12 (6259). – 28 січня. – С. 3.

Постійно брав активну участь у громадському житті Нестанич і Радехівщини. У 1989 р. був одним із засновників районної організації Народного Руху України, а в 1990 р. – одним з ініціаторів відновлення діяльності УГКЦ у Нестаничах і керівником місцевого осередку НРУ¹.

На сторінках районної преси періодично появлялися його статті. Найціннішими є опубліковані наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років разом із М. Чабаренком і В. Прусом розвідки про історію окремих сіл – Павлова, Станина, Вузлового, Раковищ, Дмитрова та ін. І. Дік прагнув написати узагальнюючу роботу з історії Радехівщини. Цю ідею вдалося частково реалізувати у 1992 р. коли він разом з М. Чабаренком опублікували книгу “Радехів: краєзнавчий нарис”², яка насправді є коротким нарисом історії Радехівщини. Ця праця стала потужним поштовхом для підготовки аналогічних нарисів і про інші населені пункти району³.

Результатом багаторічної збирацької роботи став великий Краєзнавчий архів Івана Діка (далі – КАІД) із матеріалами про історію та традиційну культуру Радехівщини. Тут зібрано оригінальні документи XVIII–XX ст. про різні аспекти життя місцевих мешканців (діяльність греко-католицьких парафій, господарське життя сільських громад, шкільництво тощо); систематизовані відомості про всі населені пункти Радехівщини та про окремі села сусідніх районів від найдавніших часів до початку 1990-х років (рисунок археологічних знахідок, виписки з архівних джерел, опублікованих збірників документів, довідкових видань і наукової літератури, фотографії, вирізки з преси, польові нотатки І. Діка, списки репресованих і загиблих у боротьбі за волю України, матеріали деяких інших краєзнавців XX ст., рукописи праць І. Діка); різноманітні матеріали про відомих уродженців цього краю та осіб, чиє життя і творча діяльність були з ним пов’язані (Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Осип Турянський, о. Іван Набережний, о. Ярослав Мурович та ін.); відомості про різні ділянки традиційної духовної та матеріальної культури (сімейна та календарна обрядовість, народні вірування, будівництво, одяг, народна агротехніка, медицина, метеорологія, мистецтво, ремесла та промисли, фольклор (станом на 1989 р. ним на теренах Радехівщини було записано вже понад 300 пісень)); списки топонімів та особових назв (на особливу увагу лінгвістів заслуговує укладений І. Діком словник “Особові назви с. Нестанич”, у якому в алфавітному порядку подано більше 1300 прізвиськ, прізвищ та імен мешканців села XVI–XX ст.); особисті документи І. Діка; фотографії та фотонегативи сакральних споруд та інших історичних пам’яток, відомих людей, історичних подій, обрядів; оригінали та копії топографічних, кадастрових та інших карт окремих сіл і цілої Радехівщини; література XIX – першої половини XX ст.⁴.

І. Дік помер 7 лютого 1994 р. Похований у Нестаничах. Після смерті краєзнавця зібрані ним матеріали було передано М. Чабаренку, згодом вони ще кілька разів змінювали місце перебування – в архіві Радехівської райдержадміністрації, а з 2008 р. у приміщенні міськради Радехова. Зараз здійснюють роботу щодо впорядкування “Краєзнавчого архіву Івана Діка” та створення його електронної копії.

На жаль, доля відвела І. Діку лише 63 роки життя, йому так і не вдалося завершити багато праць, реалізувати всі творчі задуми, проте він зумів залишити по собі величезний слід. Щоб зрозуміти реальне значення цієї постаті для розвитку краєзнавчого руху на Радехівщині необхідно ретельно впорядкувати та опрацювати його

¹ Біографічні відомості почерпнуто з автобіографії І. Діка, копія якої зберігається в архіві (Краєзнавчий архів Івана Діка (далі – КАІД), оп. 7, спр. 2. Матеріали до біографії Івана Йосиповича Діка, арк. 1), та спогадів його сучасників.

² Дік І. Й. Радехів : краєзнавчий нарис / І. Й. Дік, М. С. Чабаренко. – Львів : Каменяр, 1992. – 119 с.

³ Гілевич І. Стан і перспективи... – С. 5–16.

⁴ Гілевич І. Архів краєзнавця Івана Діка про історію сіл / Ігор Гілевич // Народна справа. – 2010. – № 17 (1624). – 23 квітня. – С. 4–5; Гілевич І. Стан і перспективи... – С. 45–48.

рукописні й опубліковані праці, а також зібраний ним значний джерельний матеріал. Лише у такому випадку багаторічна праця нашого земляка не пропаде марно, а служитиме духовному розвитку багатьох поколінь мешканців Радехівщини.

Уже багато років місцеві краєзнавці використовують матеріали зібраного ним архіву у дослідженнях з історії окремих населених пунктів Радехівщини та біографію відомих земляків. Їх можна буде використати і для підготовки підсумкових праць про різні сторінки історії (церковна історія, біографії відомих земляків, шкільництво, діяльність ОУН-УПА тощо) та традиційної культури нашого краю. Таким чином, результати краєзнавчих досліджень І. Діка, з одного боку, створили значну джерельну базу, а з іншого стали потужним поштовхом для подальших краєзнавчих студій широкого кола ентузіастів із Радехівщини, починаючи з кінця 1980-х років. На жаль, сказане насамперед стосується дослідження історії окремих населених пунктів, натомість подальший збір фолклорно-етнографічних матеріалів вели лише окремі ентузіасти.

2011 р. у рамках відзначення 200-річчя від дня народження М. Шашкевича у Нестаничах відкрили його меморіальний садибу-музей, окремий стенд в експозиції якого розповідає про життєвий і творчий шлях І. Діка. Із нагоди відзначення вказаного ювілею також підготували дві книги з історії Нестанич, яку свого часу так і не встиг дописати І. Дік, але саме його матеріали лягли в основу цих праць.

* * *

Тепер же коротко розповімо про історію підготовки опису весілля в селі Оглядові та його найважливіші риси.

Проблемою комплексної фіксації весільного фолклору та відповідних обрядодій в окремих місцевостях Радехівщини І. Дік зацікавився наприкінці 1960-х років, хоча ще до цього записував весільні пісні у рідних Нестаничах. У 1968 р. від місцевої колгоспниці Теклі Панасюк (1902 р. н.) був зроблений вже згаданий опис весільного ритуалу у селі Дмитрові. Того ж року ці матеріали було відіслано до Києва.

Що чи хто зацікавили І. Діка у ці роки зайнятися записом саме весільної обрядовості? На жаль, на це запитання зараз не можемо дати однозначної відповіді. Можемо лише припустити, що цьому насамперед сприяло спілкування у формі зустрічей і листування з відомим краєзнавцем та фолклористом із міста Кременця Тернопільської області Олександром Лук'яновичем Вітенком (1893–1973), який залишив чималу спадщину у галузі краєзнавства та народознавства. Свого часу останній розпочав діяльність на посаді волосного писаря Великобережечької волості. У 1917–1920 рр. брав участь у національно-визвольній боротьбі українського народу. У період УНР був членом Кременецької міської управи. Працював секретарем управи Кременецького повітового осередку товариства “Просвіта”. Згодом працював у канцелярії Волинської консисторії, редагував її друкований орган “Духовний сіяч”, редакцію якого у 1928 р. було перенесено з Варшави до Кременця. Загалом він записав понад 3 тис. пісень, дум, легенд, романсів, казок. Його записи зберігаються в НАНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України та у Кременецькому краєзнавчому музеї. Вони ввійшли до таких академічних видань як “Весільні пісні”¹, “Пісні Тернопільщини”² та ін. Також він залишив у рукописах цінні спогади про культурно-мистецьке життя краю кінця ХІХ – початку ХХ ст.³

¹ Весільні пісні. У 2 кн. – К. : Наукова думка, 1982. – Кн. 2 : Волинь, Поділля, Буковина, Прикарпаття, Закарпаття. – 679 с.

² Пісні Тернопільщини: Календарно-обрядова та родинно-побутова лірика : пісенник / упоряд. : С. І. Стельмашук, П. К. Медведик; вступ. стат. П. Медведика. – К. : Муз. Україна, 1989. – Вип. 1.

³ Легкун О. Вітенко Олександр Лук'янович / О. Легкун, Г. Чернихівський // Тернопільський енциклопедичний словник. – Тернопіль : Збруч, 2004. – Т. 1: А – Й. – С. 286; Чернихівський Г. Крем'янецьчина: історичне та літературне краєзнавство / Г. Чернихівський. – Кременець, 1992.

Загалом у КАІД зберігається шість листів від О. Вітенка від 14 грудня 1968 р., 14 жовтня та 10 листопада 1969 р., 28 березня, 22 травня та 10 червня 1970 р.¹. До речі, саме кінець 1960-х – 1970-і роки були для нього чи не найпродуктивнішими для збирання фольклорно-етнографічних матеріалів. Натомість доля листів І. Діка до старшого колеги нам невідома. Проте з великою вірогідністю можемо припустити, що в наш час вони зберігаються у фондах Кременецького краєзнавчого музею, куди свого часу було передано особистий архів О. Вітенка.

У листі від 10 листопада 1969 р. О. Вітенко подав план для написання історії села, до якого включені фольклорно-етнографічні матеріали². Натомість в окремих пізніших листах він давав цінні рекомендації методологічного характеру стосовно збирання фольклорно-етнографічних матеріалів, зокрема й описів весільної обрядовості: вимога максимально зберігати особливості місцевої говірки; необхідність записувати пісні послідовно відповідно до структури весільного ритуалу; вважав найбільш придатну класифікацію фольклору, яку запропонував свого часу Володимир Гнатюк (1871–1926), тощо. Також у цих листах знаходимо оцінки старшого колеги матеріалів, які зібрав І. Дік, та його діяльності на краєзнавчій ниві в цілому. Для прикладу, у найдавнішому зі збережених листів О. Вітенко зазначив: “Радий, що нашого полку стало більше, причому не старих дідів, а молодих, енергійних, що люблять свій рідний народ і культуру”³.

Основним методом фіксації польового фольклорно-етнографічного матеріалу для І. Діка були безпосередні бесіди з носіями традиційної культури – старожителями або ж вихідцями з відповідних населених пунктів, а також особисті спостереження під час перебування на весіллях. Жодної аудіозаписувальної апаратури І. Дік у своєму розпорядженні тоді не мав.

Як дізнаємося зі вступу, опис традиційного оглядівського весілля першої чверті ХХ ст. було зроблено у 1973 р., тобто, здійснюючи запис, краєзнавець уже мав певний досвід у дослідженні цієї ділянки традиційної культури. Основними респондентами були місцеві селянки 70–80-річного віку: Агафія Левківна Мончук (1892 р. н.; пригадувати пісні їй допомагала сусідка Ганна Кріса), Параскевія Мартинівна Гайдамащук (1899 р. н.) і Марія Юрївна Яцина (1903 р. н.; уродженка Оглядова, але на момент запису вже проживала у місті Радехові). Водночас кілька пісень подала і мешканка цього села Текля Бондар.

У КАІД нині зберігається дві справи з матеріалами опису оглядівського весілля. Перша з них становить розрізнені чорнові нотатки⁴, а друга – останній чорновий варіант⁵. Натомість остаточний варіант цього опису свого часу було передано до школи с. Оглядова, у директора якої зберігається й у наш час. Кілька років тому місцевий краєзнавець Григорій Лисак (1929–2011) зробив його електронну верстку. Тож і останньому належить велика заслуга у тому, що цей запис нині побачив світ.

Щоправда, між цими варіантами є низка відмінностей – в останньому чорновому варіанті назви 19 рубрик вказано традиційно для етнографічної літератури відповідно до етапів весілля: сватання, оглядини, приготування до весілля; запрошення на весілля, одяг молодій; плетення вінка та ін.⁶. Натомість в остаточному ва-

¹ КАІД, оп. 7. Особисті документи І. Діка, спр. 3. Переписка Івана Йосиповича Діка, арк. 21–27, 35.

² КАІД, оп. 7, спр. 3, арк. 35.

³ КАІД, оп. 7, спр. 3, арк. 21.

⁴ КАІД, ф. 5, спр. 10. Весілля в с. Оглядів на Радехівщині. I чверть ХХ ст. Варіант 1. Записав І. Дік. 1973 р. від Агафії Мончук (1892 р.н.) та ін. 79 арк.

⁵ КАІД, ф. 5, спр. 11. Весілля в с. Оглядів на Радехівщині. I чверть ХХ ст. Записав І. Дік. 1973 р. 73 арк.

⁶ КАІД, ф. 5, спр. 11, арк. 6.

ріанті опису назвами 23 підрозділів переважно служать фрагменти з пісень, якими супроводжували відповідні етапи весільного ритуалу.

Праця складається із присвяти, коротких відомостей про респондентів і час запису, змісту (перелік етапів весільного ритуалу) та власне самого опису.

Це дослідження І. Дік присвятив видатному уродженцю Оглядова композиторові та цитристові Євгенові Купчинському¹. До речі, І. Дік досліджував й історію самого Оглядова. Ще у 1968 р. він підготував рукопис нарису історії цього села, проте його так і не вдалося опублікувати. Згодом краєзнавець присвятив історії цього села спеціальні публікації на сторінках районної періодики. Саме ж село Оглядів увійшло в історію України завдяки багатьом непересічним постатям, доля яких певним чином пов'язала з цією місцевістю. Тут народився письменник Осип Турянський (1880-1933) – автор повістей “Поza межами болю” (1921 р.), “Син землі” (1933 р.) та ін. Дочками оглядівських парохів були мати головнокомандувача УПА Романа Шухевича Євгенія Стоцька та його дружина Наталія Березинська, а сам генерал Чупринка у юнацькі роки досить часто бував у цьому селі.

Цікаво, що остаточний варіант “Весілля в Оглядіві” розпочинався лише з безпосередньої підготовки до весілля у четвер та в п'ятницю, тобто у ньому не було передвесільної обрядовості. У тексті збереженого кінцевого чорнового варіанту відповідна рубрика (Сватання. Оглядини. Приготування до весілля) є, але самого опису тут немає². Проте в збережених в архіві чорнових варіантах є короткі відомості про передвесільну обрядовість³, які упорядник додав до тексту опису. Також було додано й деякі інші етнографічні відомості та фольклорні тексти, які наявні у попередніх рукописах, але в остаточному варіанті їх із різних причин немає. У всіх випадках такі вставки взято у квадратні дужки і до них додано відповідні коментарі.

¹ Євген Іванович Купчинський – відомий український композитор, цитрист, хоровий диригент. Народився 19 червня 1867 р. в Оглядіві у сім'ї священика. Дитинство пройшло в Оглядіві. Освіту одержав у Золочеві. Навчання продовжив у Львівській гімназії та Греко-католицькій духовній семінарії у Львові (безкоштовно). Він служив на парафіях у містечку Гримайлові на Гусятинщині (1891-1892 рр.), Більківцях на Зборівщині (1892-1899 рр.), Ріпневі на Кам'янецьчині (1899-1905 рр.) та у рідному Оглядіві. А в 1905 р. перейшов на парафію села Сороцька теперішнього Теребовлянського р-ну Тернопільської обл., де й служив аж до смерті 28 серпня 1938 р. У цьому селі й похований. Проте помітний вклад в історію української культури він залишив насамперед як цитрист та композитор. Завдяки батькові полюбив українські пісні. Хоча спеціальної музичної освіти не мав, проте вивчав твори видатних композиторів: Шумана, Глінки, Шопена, Лисенка, Стеценка. Талант Є. Купчинського розквітнув вже на початку 1880-х рр. Його запросили в “Академічний гурток” львівських студентів співаком і композитором у хор “Академічного Братства”, яким керував Остап Нижанківський. У тодішній пресі писали, що при появі артиста в залі ставало тихо, хоч мак сій. У 1889 р. вийшли його твори “Три пісні”, “Збірка композицій на цитру Євгена Купчинського”. Загалом таких випусків було десять. Він постійно виступав із концертами у Бродах, Золочеві, Тернополі, Коломиї та інших містах Галичини. Поряд із композиторською діяльністю Є. Купчинський вів активну громадську роботу, організував багато сільських хорів. (Дік І. Радехів... – С. 49; Купчинський О. Євген Купчинський – цитрист і композитор (за матеріалами його “Щоденника”) / Олег Купчинський // Маркіян Шашкевич і Радехівщина. До 200-річчя від дня народження Маркіяна Шашкевича. – Львів, 2011. – С. 163-173; Blazejewski D. Historical Šematism of the Archeparchy of L'viv (1832-1944) / Dmytro Blazejewski D. – Kyiv: KM Akademia, 2004. – Vol. II: Clergy and Religious Congregations. – P. 235).

² КАІД, ф. 5, спр. 11, арк. 7.

³ КАІД, ф. 5, спр. 11, арк. 24-24 зв.

Зараз коротко згадаємо про окремі найважливіші особливості оформлення цього опису:

- місцеві народні назви весільних чинів, атрибутів, обрядодій тощо у рукописі І. Дік підкреслював суцільною лінією. Не робив цього лише у тих випадках, коли після відповідного місцевого слова у круглих дужках указував його літературне значення або ж навпаки. У пропонованому читачеві варіанті замість підкреслень відповідні слова взято у лапки;
- оскільки І. Дік робив записи весільної обрядовості й у інших місцевостях Радехівщини, то в тексті "Весілля в Оглядіві" він навів численні порівняння з весільною обрядовістю у сусідньому Дмитрові (на основі запису 1968 р.) (вказував місцевість та ім'я респондента), а в окремих випадках писав і про Радехівщину загалом. В останньому випадку наводив окремі порівняння, які подав у круглих дужках з поміткою – "І. Дік";
- записи краєзнавець робив від кількох осіб, а тому біля всіх фольклорних текстів, а в окремих випадках і біля опису певних обрядодій він у круглих дужках вказував прізвища та ініціали респондентів. Щоправда, у чорнових матеріалах така паспортизація є не завжди, то ж у доданих фрагментах прізвища респондентів переважно не вказані.

На основі чорнових рукописів також можемо побачити, що у процесі запису він спершу фіксував деякі пізніші явища чи варіанти певних обрядодій, атрибутів, фольклорних текстів, проте під час подальшого спілкування з респондентами виявляв більш давні варіанти, що були характерні для початку ХХ ст., а тому пізніші варіанти, якщо вони мали менш важливе значення або ж були значно змодифікованими, записувач або не подавав, або ж подавав із відповідним коментарем.

Стосовно ж особливостей підготовки до друку пропонованої праці І. Діка потрібно відзначити кілька важливих моментів. Насамперед зазначимо, що повністю було збережено текст та особливості мови рукопису. Водночас від упорядника додано низку пояснень чи уточнень безпосередньо у тексті або ж у спеціальних примітках. У кожному випадку про це зроблено спеціальну помітку (І. Г.). Також відповідно до сучасних принципів публікації фольклорно-етнографічних матеріалів додано наскрізну нумерацію весільних пісень, яку, до речі, планував зробити і сам записувач, про що свідчать нотатки у чорнових варіантах¹.

Варто відзначити, що в КАІД зберігаються також записи весільного фольклору, а рідше й відповідних обрядодій, з інших місцевостей Радехівського (Барилів, Дмитрів, Нестаничі, Синьків та ін.) та інших районів Львівщини, що зробив І. Дік або ж його кореспонденти (краєзнавці-аматори чи школярі) переважно наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років. Найдокладнішими з-поміж них є власноручні записи І. Діка весільного ритуалу в Дмитрові та Нестаничах. Щоправда, якщо кінцевий варіант першого з них, як уже зазначалося, свого часу було надіслано в архів ІМФЕ АН УРСР, то доля відповідного варіанту опису весілля з рідного села краєзнавця нам зараз невідома. Проте саме останній якраз і був найповнішим. Свого часу він також планував відіслати його до Києва в архів², проте реалізувати цього задуму з якихось причин так і не вдалося. У КАІД зберігаються лише різного роду нотатки та листування з окремим старожилами чи знавцями обрядової традиції, у яких він намагався уточнити найменші деталі весільного обрядодійства у Нестаничах³.

¹ КАІД, оп. 5, спр. 11, арк. 7 зв.

² КАІД, оп. 5, спр. 12. Весілля в с. Нестаничі на Радехівщині. І пол. ХХ ст. Записав І. Дік. 1959–1969 рр., арк. 14.

³ КАІД, оп. 5, спр. 12, 152 арк.

До речі, значно менше відомостей І. Дік зібрав про родильну та поховальну обрядовість. Переважно це записи від його матері Анни Василівни Дік (1912 р.н.), а також колискові пісні та поховальні голосіння¹.

Ще одним із захоплень І. Діка, яке дуже пригодилося йому під час багаторічної краєзнавчої збирацької роботи, було фотографування. У його архіві зберігається багато фотонегативів і світлин (зокрема й на етнографічні сюжети), які зробив І. Дік у 1960-х – на початку 1990-х років, а також і фотокартки міжвоєнного періоду чи перших повоєнних років, які він зібрав серед місцевих мешканців. Проте ці матеріали зараз ще остаточно не впорядковано².

Таким чином, можна стверджувати, що традиційна весільна обрядовість Радехівщини до цього часу дуже рідко привертала увагу дослідників, тож крім весільних пісень із Щурович у записах другої половини XIX ст. і невеликої замітки В. Пруса про обряд вінкоплетин у Монастирку-Оглядівському, досі немає жодної спеціальної публікації. Хоча за останні 130 років окремим професійним етнологам та краєзнавцям-аматорам вдалося досягнути певних результатів у цій сфері народознавчих досліджень, проте традиційні весільні звичаї та обряди мешканців Радехівщини як частини історико-етнографічної Волині, як, зрештою, й інші цикли сімейної та календарної обрядовості, потребують комплексного наукового дослідження. Яскравим свідченням цього є той факт, що досі не було опубліковано жодного докладного опису весільного обряду з будь-якого населеного пункту цього району, а тим більше узагальнювальних досліджень.

Описи весілля, що здійснив І. Дік у 1960 – на початку 1970-х років у кількох місцевостях Радехівщини (Дмитрів, Нестаничі та Оглядів), є найповнішими, які досі було зафіксовано на цих теренах, а тому вони всі заслуговують на те, щоб бути опублікованими. Першим із них через 40 років після записування побачить світ саме опис оглядівського весілля. Одною з особливостей останнього є те, що це запис з одного села, до якого сам записувач додав порівняльні елементи про відповідні обрядодії та їхній пісенний супровід із інших місцевостей того ж району. Завдяки цьому І. Діку вдалося яскраво показати, що навіть у сусідніх селах існували відмінності в окремих обрядодіях, атрибутах і супровідних текстах (діалектність традиційної культури), що ще раз підкреслює багатство традиційно-побутової культури українців.

Ivan Dik and Research into Traditional Wedding Rite of Radekhiv District

Ihor HILEVYCH

The article deals with the history of studies of traditional wedding rites of Radekhiv District (Lviv Region) which is the western part of ethnographic region of Volyn. Like other parts of traditional culture, this complex of family customs started to attract researchers' attention in the first half of the 1880ies. Ivan Yosypovych Dik was one of the most outstanding and prominent figures in the whole two-hundred-year-old history of Radekhiv District ethnographic research. Among numerous folklore and ethnographic works of the scholar there is a description of wedding rites that he made in 1960-1970ies in the village of Ohliadiiv. This work has not been published yet. The chief peculiarity of this work is that it comprises abundant and interesting material supplemented by comparative elements of customs and songs from other neighbouring villages of Radekhiv District.

Key words: wedding, customs, song, ethnographer, village, traditional culture, description.

¹ КАІД, оп. 5, спр. 7. Родильна обрядовість та колискові пісні Радехівщини. Зібрав І. Дік. 1960–1980-і рр., 19 арк.; Спр. 8. Поховально-поминальна обрядовість Радехівщини. Зібрав І. Дік. 1960–1980-і рр., 29 арк.

² Гілевич І. Стан і перспективи... – С. 47.

Иван Дик и исследование традиционной свадебной обрядности Радеховщины Игорь ГИЛЕВИЧ

В статье рассмотрена история изучения свадебной обрядности львовской Радеховщины, которая является западной частью этнографического региона Волыни. Как и другие участки традиционной культуры, этот комплекс семейных обычаев начал привлекать внимание исследователей еще в первой половине 1880-х годов. Одной из самых ярких и многогранных фигур за почти двухсотлетнюю историю краеведческих исследований Радеховщины является Иван Иосифович Дик. Среди многих фольклорно-этнографических работ этого исследователя до сих пор не опубликовано его описание свадебной обрядности, которое краевед осуществил в 1960-х – начале 1970-х годов в деревне Оглядов. Особенностью этого описания является то, что она представляет собой богатый и интересный материал, который дополнен сопоставлениями с соответствующими обрядами и их песенным сопровождением из соседних сел Радеховщины.

Ключевые слова: свадьба, обряды, песня, краевед, село, традиционная культура, описание.

Стаття надійшла до редколегії 25.04.2013
Прийнята до друку 3.06.2013

Нові книги

Бібліотека кримськотатарської літератури. Народна творчість: казки, легенди, епос / Упоряд.: С. Кандимова, Н. Умеров; перекл. Д. Кононенко, В. Гуменюка. – Львів: Світ, 2012. – 640 с.

До збірника включено найкращі зразки традиційних жанрів кримськотатарської народної творчості, які упорядники відібрали з різних джерел фольклору кримських татар. Основу трьох розділів видання складають: казки (чарівні, соціально-побутові, про тварин), історичні легенди, а також героїчні та лірико-епічні епоси ("Кьор-Оглу", "Козукюрпеч" та ін.). Особливістю збірника є його двомовність: фольклорні твори подано мовою оригіналу та в перекладі українською, який здійснили сучасні українські письменники. На початку книги вміщено вступну статтю "Епічні жанри кримськотатарського фольклору", де фахово описано і представлено усну словесність жителів причорноморського півострова.

